

УДК 341.23:[504.61:355.01]

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.8>

Лубко І. М.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0001-7759-540X

Білокін Я. М.,

студентка IV курсу спеціальності 081 Право
Навчально-наукового інституту
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0009-0006-5244-7711

**ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНИХ
ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ,
НАНЕСЕНУ ДОВКІЛЛЮ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ**

**PROBLEMS OF EFFICIENCY INTERNATIONAL
AND NATIONAL LEGAL MECHANISMS OF LIABILITY FOR ENVIRONMENTAL
DAMAGE DURING ARMED CONFLICTS**

Стаття присвячена проблемам ефективності міжнародних та національних правових механізмів відповідальності за шкоду, нанесену довкіллю під час збройних конфліктів. Здійснено аналіз існуючих міжнародно-правових актів, спрямованих на запобігання та зменшення негативного впливу військових дій на довкілля. Зокрема, особливу увагу зосереджено на окремих резолюціях ГА ООН та ПАРС, що з'явилися після 2014 р., оскільки через здійснення подальших кроків у рамках ООН по забезпеченню дотримання відповідних міжнародних зобов'язань у сфері міжнародного гуманітарного права щодо охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів Україна отримала можливість використовувати всі важелі міжнародно-правового та національного впливу на агресора.

Підкреслено, що вирішення проблеми ефективності міжнародних та національних правових механізмів відповідальності за шкоду, нанесену довкіллю під час збройних конфліктів лежить, передусім, у площині перегляду положень міжнародного права, що дозволить уніфікувати національні правові системи щодо застосування термінології, складів злочинів та санкцій. А механізм реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля має включати: 1) виявлення і фіксацію фактів вчинених правопорушень; 2) залучення фахівців для проведення необхідних експертиз; 3) подання позовів до національних і міжнародних судових установ; 4) розробку компенсаційного механізму.

Зазначено, що ратифікація Верховною Радою України Статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) відкриває юридичні можливості для переслідування осіб, свідомими діями яких вчиняються воєнні злочини у вигляді широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди навколишньому середовищу.

Ключові слова: довкілля, збройний конфлікт, міжнародно-правова відповідальність, механізми відповідальності, навколишнє середовище, шкода.

The article is devoted to the problems of the effectiveness of international and national legal mechanisms of liability for environmental damage caused during armed conflicts. The author analyzes the existing international legal instruments aimed at preventing and reducing the negative impact of military operations on the environment. In particular, special attention is paid to certain resolutions of the UN General Assembly and PACE adopted after 2014, since by taking further steps within the UN framework to ensure compliance with the relevant international obligations under international humanitarian law on environmental protection during armed conflicts, Ukraine has been able to use all the levers of international legal and national influence on the aggressor.

It is emphasized that the solution to the problem of the effectiveness of international and national legal mechanisms of liability for environmental damage during armed conflicts lies, first of all, in the revision of the provisions of international law, which will allow unifying national legal systems in terms of terminology, corpus delicti and sanctions. The mechanism for realizing legal liability for environmental crimes should include: 1) identifying and recording the facts of committed offenses; 2) engaging specialists to conduct the necessary examinations; 3) filing lawsuits with national and international judicial institutions; 4) developing a compensation mechanism.

It is noted that the ratification by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Statute of the International Criminal Court (ICC) opens up opportunities for prosecuting persons whose deliberate actions commit war crimes in the form of large-scale, long-term and serious damage to the environment.

Key words: *environment, armed conflict, international legal responsibility, accountability mechanisms, environment, damage.*

Постановка проблеми. Множинність збройних конфліктів в сучасному світі вимагає від міжнародної спільноти вжиття невідкладних заходів щодо дотримання існуючих та розробки нових норм міжнародного права, що стосуються охорони навколишнього середовища, яке досить часто стає об'єктом нападу або зазнає випадкової шкоди внаслідок використання певних методів чи засобів ведення війни. Наслідки заподіяної довкіллю шкоди зберігаються десятиліттями навіть після закінчення активних бойових дій, позначаючись на безпеці та умовах життя не лише проживаючого на цих територіях населення, але й на мешканцях ближніх районів, а подекуди – й регіонів.

Прямі (руйнування чи пошкодження інфраструктурних об'єктів, забруднення атмосферного повітря, ґрунту і води, знищення рослинного і тваринного світу, об'єктів природно-заповідного фонду та навіть зміна клімату) та непрямі (колапс систем управління та обслуговування інфраструктури, зниження інституційної спроможності управління навколишнім середовищем, зникнення цілих екосистем, міграційні та демографічні процеси) наслідки збройних конфліктів ускладнюють проведення реанімаційних заходів по «заліковуванню ран», нанесених довкіллю. Тому задля збереження безпечного і комфортного «спільного дому» нинішнім і майбутнім поколінням вкрай важливо об'єднати зусилля, пов'язані зі збереженням природного середовища в період збройних конфліктів.

Масштабність завдання екологічної шкоди довкіллю України актуалізують проблему вдосконалення ефективності міжнародних та національних механізмів, покликаних забезпечити умови для настання міжнародно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю внаслідок російсько-української війни з можливістю їх подальшого використання в міжнародній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародно-правової відповідальності за екологічні злочини в умовах збройних конфліктів набуває популярності, зокрема у контексті напрацювання досконалішого теоретико-правового підґрунтя її реалізації. Помітний внесок у дослідження природи та особливостей юридичної відповідальності за злочини проти довкілля в умовах збройних конфліктів зробили О. Дашковська, В. Костицький, І. Костицька, Т. Короткий, М. Медведєва, М. Микитюк, В. Рибачек, І. Стрілець, А. Суходольська, А. Чернявський.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз ефективності міжнародних та національних правових механізмів юридичної відповідальності за

завдання шкоди довкіллю під час збройних конфліктів та обґрунтування необхідності їхнього вдосконалення за наслідками збройної агресії РФ проти України.

Виклад основного матеріалу. Уже з перших днів широкомасштабної агресії РФ проти України стало очевидним, що держава-терорист, скоївши злочин агресії проти суверенної держави, вчинятиме й інші злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Одним із видів воєнних злочинів є злочини, що завдають шкоди навколишньому середовищу, і за своїми масштабами носять характер екологічних катастроф регіонального та місцевого рівня. Повністю знищеними або суттєво пошкодженими стають цілі природно-територіальні комплекси, руйнуються і зникають екосистеми, забруднюються середовища існування живих істот та біолігеративна трансформація оселищ, зазнає згубного впливу земна поверхня в зоні воєнних дій, втрачаючи на десятиліття свої корисні властивості, господарську та екологічну цінність.

Зважаючи на це, гостро постає питання про створення ефективного правового та організаційного підґрунтя для притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності у вигляді матеріальної компенсації за шкоду, нанесену довкіллю, зокрема для покриття втрат земельного фонду та відновлення належного стану еродованих, деградованих і порушених з її вини земель та органічно поєднаних з ними інших природних ресурсів і об'єктів довкілля.

Здійснюючи аналіз існуючих міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності держав за шкоду, заподіяну довкіллю внаслідок збройного конфлікту, передусім варто згадати міжнародні акти, спрямовані на запобігання та зменшення негативного впливу військових дій на навколишнє середовище. Нормативний підхід до проблеми його захисту простежується у наступних документах: Декларації конференції ООН з проблем охорони навколишнього середовища (1972), яка закріпила положення про те, що людина та навколишнє середовище повинні бути позбавлені наслідків застосування ядерної та інших видів зброї масового знищення (принцип 26) [1], Всесвітній хартії природи (1982), де зазначається, що «гонитва за рідкісними ресурсами є причиною конфліктів, а збереження природи та її ресурсів сприяє встановленню справедливості та підтримці світу, і неможливо зберегти природу та природні ресурси, доки людство не навчиться жити у світі і не відмовиться від війни та виробництва зброї» [2], Ріо-де-Жанейрській декларації з навколишнього

середовища та розвитку (1992), яка проголосила, що «війна неминуче надає руйнівний вплив на процес сталого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, та мають співпрацювати, за необхідності, у справі його подальшого розвитку» (принцип 24) [3].

До переліку базових міжнародних конвенцій, які забороняють або обмежують використання певних видів засобів або зброї, здатних завдати серйозної шкоди довкіллю, належать: Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1977), яка забороняє учасникам військове або будь-яке інше вороже використання засобів впливу на навколишнє середовище шляхом навмисного керування природними процесами для зміни динаміки, складу і структури Землі, включно з її біотою, літосферою, гідросферою, атмосферою або космічним простором [4], Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних пошкоджень або мають невивіркову дію (1980), якою «забороняється застосовувати методи або засоби ведення війни, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної довготермінової і серйозної шкоди природному середовищу» [5].

Згідно ст. 35 I Протоколу I (1977) до Женевських конвенцій забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу, п. 1 ст. 55 містить заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення [6]. Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення (1993) наголошує, що «кожна держава-учасниця під час виконання своїх зобов'язань, що випливають з цієї Конвенції, приділяє першочергову увагу дотриманню режиму безпеки людей та захисту навколишнього середовища і, відповідно, здійснює співробітництво з іншими державами-учасницями» [7].

Окреме місце серед міжнародних документів належить резолюціям Генеральної Асамблеї ООН. Зокрема, у резолюції ГА ООН 47/37 «Охорона навколишнього середовища в періоди збройних конфліктів» (1992) закликає держави вжити всіх заходів стосовно забезпечення щоб стати учасниками відповідних міжнародних конвенцій і включити такі положення до військових статутів та забезпечити їх ефективне розповсюдження [8]. Резолюція 56/4 ГА ООН «Проведення Міжнародного дня запобігання експлуатації навколишнього середовища під час

війни та збройних конфліктів» (2001), закликає держави-члени, організації системи ООН та інші міжнародні та регіональні організації щорічно відзначати 6 листопада Міжнародний день запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів [9]. Резолюція 50/70 Генеральної Асамблеї ООН «Загальне і повне роззброєння» (1995) акцентує увагу на згубних екологічних наслідках застосування ядерної зброї та закликає Конференцію по роззброєнню включати до змісту договорів і угод по роззброєнню включати норми, які б гарантували екологічну безпеку [10].

Особливий акцент необхідно зробити на резолюції UNEP/EA.2/Res.15 «Захист довкілля в районах, уражених збройними конфліктами» (2016), якою підкреслюється виняткова важливість охорони навколишнього середовища, особливо в періоди збройних конфліктів, та її відновлення у постконфліктний період, зокрема й з ненавмисними побічними наслідками переміщення людей внаслідок збройних конфліктів та закликає держави вжити всіх належних заходів для забезпечення дотримання відповідних міжнародних зобов'язань у межах міжнародного гуманітарного права щодо охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів [11]. Варто підкреслити, що з прийняттям цієї резолюції Україна отримала можливість її використання у протидії російській агресії як бази для здійснення подальших кроків у рамках ООН по забезпеченню дотримання відповідних міжнародних зобов'язань у межах міжнародного гуманітарного права щодо охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів.

У резолюції 70/1 Генеральної Асамблеї «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» підкреслюється необхідність «подвоїти зусилля для врегулювання або запобігання конфліктам, які, окрім іншого, негативно впливають на стан навколишнього середовища» [12]. А в резолюції «Пом'якшення наслідків та обмеження забруднення довкілля у районах, уражених збройними конфліктами та тероризмом» (2017) ГА ООН визначалися подальші завдання Програми ООН з навколишнього середовища (далі – ЮНЕП) з направлення спеціальних термінових місій та надання посиленої допомоги країнам, які страждають від збройних конфліктів або в результаті терористичної діяльності, зокрема у постконфліктній оцінці і відновленні; взаємодії з Комісією міжнародного права; співпраці з ЮНЕСКО в питаннях захисту природних пам'яток Світової спадщини; визначає взаємозалежність захисту довкілля та дотримання прав людини, необхідність зменшення негативного впливу на довкілля нелегальних збройних угруповань, зокрема транснаціональних, нелегальної експлуатації ними природних ресурсів та торгівлі цими ресурсами; наголошує на необхідності захисту довкілля в районах збройних

конфліктів, міжнародного співробітництва у цьому зв'язку, імплементації необхідних положень міжнародного права, а також врахування рекомендацій Червоного хреста у військових статутах, інструкціях тощо [13]. Важливість її прийняття для України полягала в тому, що через механізм ЮНЕП стало можливим привернення уваги ООН в особі її органів та установ до наслідків для довкілля через збройний конфлікт на Сході.

У 1994 році Міжнародним комітетом Червоного Хреста були прийняті Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту, які мають на меті практично сприяти формуванню поваги до цього цінного ресурсу та посиленню його захисту особливо в період збройного конфлікту. Вони призначені для сприяння вжиттю конкретних заходів для зменшення впливу збройних конфліктів на навколишнє природне середовище та можуть бути включені до військових статутів, державної політики та законодавчої бази. Глибокою за змістом стала думка Президента Міжнародного Комітету Червоного Хреста Петера Маурера: «Довкілля більше не може залишатись мовчазною жертвою війни» [14].

Отже, консолідовані зусилля міжнародної спільноти в особі ООН з охорони навколишнього середовища, спрямовані на надання допомоги у моніторингу, скороченні і пом'якшенні наслідків погіршення стану навколишнього середовища в результаті збройних конфліктів та у постконфліктний період, популяризацію широкого спектру природоохоронних експертних знань національним урядам і партнерам в системі ООН.

Адже саме держави як основні суб'єкти міжнародного права повинні вжити всіх належних заходів для забезпечення дотримання відповідних міжнародних зобов'язань в рамках міжнародного гуманітарного права щодо охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів. А на загальнодержавному рівні повинні розглядатися питання про відображення в національному законодавстві «Інструкції з охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів», розробленої Міжнародним комітетом Червоного Хреста.

Сукупність універсальних міжнародних актів у сфері охорони довкілля під час збройних конфліктів була б неповною без низки регіональних угод, прийнятих, зокрема, Радою Європи. Певна їх частина стосувалася захисту окремих компонентів довкілля, тоді як інші – зорієнтовувалися на діяльності, яка становить небезпеку для довкілля та культурних цінностей. Упродовж останніх майже 50-ти років Рада Європи прийняла низку важливих документів у сфері охорони довкілля. До них, зокрема, належать: Резолюція Ради Європи про внесок кримінального права в захист довкілля (1977), Конвенція Ради Європи про охорону дикої флори та фауни і

природних середовищ існування в Європі або Бернська конвенція (1979), Конвенція Ради Європи про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для довкілля (1993), Конвенція Ради Європи про захист довкілля за допомогою кримінального права (1998), Ландшафтна конвенція Ради Європи або Флорентійська конвенція (2000), Нікоська конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями (2017). Не менш значимим для захисту довкілля є законодавство ЄС, зокрема, Директива 2008/99/ЄС, Директива 2005/33/ЄС, Регламент (ЄС) № 1013/2006 Європейського Парламенту та Ради від 14 червня 2006 року про перевезення відходів тощо.

З огляду на триваючі згубні наслідки російсько-української війни для довкілля окремої уваги заслуговує ухвалена 25 січня 2023 р. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи «Вплив збройних конфліктів на довкілля» [15]. Важливість цієї резолюції для сьогодення потребує її детального аналізу. Передусім, у резолюції наголошується, що шкода довкіллю в результаті збройних конфліктів може бути багатомірною, серйозною, тривалою й неоправною. Адже вона завдається не лише навколишньому середовищу, але й згубно впливає на здоров'я людей упродовж тривалого часу після завершення конфлікту, чим порушуються права людини на життя та чисте довкілля.

ПАРЕ підкреслює, що Рада Європи розробила кілька правових інструментів для захисту навколишнього середовища, зокрема: Конвенцію про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища (ETS № 150), Конвенцію про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права (ETS № 172), Конвенцію про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (ETS № 104, «Бернська конвенція») і Конвенцію про ландшафт (ETS № 176). Однак ці конвенції або прямо не охоплюють, або прямо виключають шкоду, спричинену актом війни або військовими діями. Триваючий дотепер перегляд кримінально-правової конвенції (ETS № 172), передбачає можливість встановлення на рівні Ради Європи нового кримінального правопорушення «екоцид».

Асамблея також відзначає, що Рекомендація Комітету міністрів CM/Rec(2022)20 щодо прав людини та захисту навколишнього середовища, ухвалена 27 вересня 2022 року, згадує про «шкоду для навколишнього середовища, спричинену збройними конфліктами», і підтверджує, що «всі права людини є універсальними, неподільними, взаємозалежними та взаємопов'язаними» та закликає до кроків для визнання права на здорове довкілля на національному рівні як права людини. Тому, міжнародне право прав людини та гуманітарне право накладає на держави, які беруть участь у збройних конфліктах

матеріальні та процесуальні зобов'язання, що мають екстериторіальний характер [15].

У резолюції акцентується особлива увага на необхідності кодифікації поняття екоциду як у національному законодавстві, так і в міжнародному праві. Тому рішуче підтримуються зусилля щодо внесення змін до Римського статуту Міжнародного кримінального суду з додаванням злочину екоциду до переліку міжнародних злочинів. Також згадується прийняття у 2021 р. Резолюція 2398 «Вирішення питань кримінальної та цивільної відповідальності в контексті зміни клімату», якою передбачалась необхідність «визнання універсальної юрисдикції для екоциду та найсерйозніших екологічних злочинів» і запровадження «злочину екоциду в [...] національне кримінальне законодавство» [15].

У резолюції акцентується увага на існуванні значних прогалини у сфері захисту довкілля в контексті збройних конфліктів та їх наслідків. Підкреслюється, що існуючим правовим інструментам бракує універсальності з точки зору їх ратифікації, точності використаних термінів, всебічності правопорушень, вказується на відсутність постійного міжнародного механізму моніторингу порушень і розгляду позовів про компенсацію шкоди, завданої довкіллю. Держави-члени Ради Європи закликаються до вжиття необхідних заходів для заборони використання зброї, забороненої під час збройних конфліктів, яка, серед іншого, спричиняє непропорційний вплив на навколишнє середовище та робить неможливим життя людей у зоні ураження. Тому з метою належного захисту життєвого простору людини, довкілля та права людини на життя та здорове довкілля в контексті збройних конфліктів, вказується на необхідність розгляду проекту нового регіонального правового інструменту або договору під егідою Ради Європи з метою уточнення та заповнення прогалин, виявлених у існуючому правовому регулюванні питань захисту довкілля. Організація зобов'язалася відігравати провідну роль у розробці нових правових інструментів для керівництва держав-членів і за їх межами у запобіганні суттєвій шкоди навколишньому середовищу та зменшенні масштабу такої шкоди, наскільки це можливо, під час збройних конфліктів та їх наслідків [15].

До змісту резолюції було внесено 6 правок, 2 із яких не знайшли необхідної підтримки. Прийняті правки стосувалися наступного: підтримки створення стандартних методологій для збору доказів шкоди навколишньому середовищу та розрахунку збитку навколишньому середовищу та відповідних зусиль з розбудови потенціалу (пр. 1); включення територій, які потенційно потребуватимуть набуття статусу особливої охорони (наприклад, атомні електростанції, гідроелектростанції) (пр. 3), необхідності внесення змін до існуючих конвенцій про охорону навколишнього середовища певних територій

і запропонування механізмів для впровадження їх принципів, а також для моніторингу та звітності щодо конвенцій під час збройних конфліктів (пр. 4), розробки рекомендацій державам-членам щодо захисту критичної інфраструктури, пошкодження якої в результаті військової діяльності або терористичних актів може мати значні екологічні наслідки (атомні електростанції, дамби, гідротехнічні споруди тощо) (пр. 6) [16].

Сподіваємося, що прийняття даної Резолюції, за умови забезпечення її реалізації, сприятиме подальшим крокам на шляху вдосконалення міжнародних та національних правових інструментів захисту довкілля, що в перспективі уможливить притягнення до відповідальності винних у вчиненні екологічних злочинів.

Важливим для збереження довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів є національне законодавство України. Вимога неухильно дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права включає й охорону навколишнього природного середовища. Затвердженою Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 «Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» [17] забороняється перетворювати ліси, інші види рослинного покриву в об'єкт нападу із застосуванням запальної зброї, за винятком випадків, коли такі природні елементи використовуються для укриття, приховування або маскуванню комбатантів чи інших військових об'єктів або коли вони самі є військовими об'єктами. Нею також передбачено, що проводячи роботу щодо підготовки воєнних дій командувач повинен оцінити ймовірні екологічні наслідки від дій своїх військ (сил) і військ противника. Командувач повинен прийняти такий варіант рішення, який забезпечить виконання поставленого завдання і створить найменшу небезпеку для осіб і об'єктів, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права [18]. До таких об'єктів, як відомо, належить навколишнє середовище.

Довкілля України, не виключаючи інші об'єкти, упродовж 10 років зазначає безповоротної шкоди внаслідок згубного впливу на нього з боку військ держави-агресора. Щоденні обстріли української території з початку широкомасштабного вторгнення здійснено, за орієнтовними підрахунками, понад 5 тисячами ракет і 3,5 тисячами авіаційних ударів. Унаслідок цих атак величезна площа української землі у приблизно 180 тис. км² стала забрудненою або потребує обстеження на наявність мінно-вибухових речовин. Ці території не можуть використовуватися для сільського господарства, хоча потенційно могли б забезпечувати продовольством десятки мільйонів людей [19].

Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України С. Гринчук під час заходу, організованого

Постійним представництвом України при ООН з нагоди Міжнародного дня запобігання експлуатації довкілля під час воєн і збройних конфліктів, зазначила, що «Україна вже зафіксувала 6,5 тис. випадків екологічної шкоди України на суму понад 71 млрд дол. Російська агресія спричинила забруднення Чорного моря, підбив Каховської греблі, обстріли енергетичної інфраструктури, промислових об'єктів і житлових будинків» [20].

Виступаючи перед учасниками міжнародної конференції з питань зміни клімату COP29, українські парламентарі заявили: «Зафіксовано 280 випадків екологічних воєнних злочинів, скоєних росією. Україна – перша країна у світі, яка збрала докази екоциду. Наша мета полягає в тому, щоб притягнути агресора до відповідальності за екологічні злочини. Україна першою у світі розслідує воєнні злочини проти довкілля та забезпечує відповідальність у межах національної юрисдикції. Але нам необхідна підтримка світу у цьому питанні, адже це зона міжнародної юрисдикції» [21].

Юридична відповідальність за шкоду довкіллю є важливою складовою сучасного екологічного права України, яке формується на основі принципів сталого розвитку, закріплених у міжнародних документах. Принцип «забруднювач платить», що став ключовим елементом екологічної політики, забезпечує розподіл відповідальності за заподіяну шкоду між суб'єктами, які її спричинили, стимулюючи використання екологічно безпечних технологій та раціональне використання природних ресурсів при проведенні відновлювальних робіт з ліквідації наслідків бойових дій. А механізм реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля має включати наступні елементи: 1) виявлення і фіксація фактів вчинених правопорушень; 2) залучення фахівців для проведення необхідних експертиз; 3) подання позовів до національних і міжнародних судових установ; 4) розробка компенсаційного механізму.

Знищення екосистеми України має не лише національні, але й глобальні наслідки. Міжнародні організації і світова екологічна спільнота фіксують збитки для подальшого притягнення Росії до відповідальності за екоцид. Екоцид як поняття активно обговорюється в міжнародному праві, але наразі офіційно не визнається міжнародним злочином. Водночас активно просувається позиція щодо включення екоциду в їхній перелік. Узгодження даного рішення дозволить притягнути до відповідальності не лише держави, але й окремих осіб, винних у завданні шкоди довкіллю. Україна, яка зазнала наймасштабної екологічної шкоди через російську агресію, активно підтримує зусилля щодо закріплення екоциду в міжнародному праві.

Труднощі у кваліфікації знищення довкілля як міжнародного воєнного злочину зумовлюють відсутність консолідованої позиції в частині віднесення

довкілля до того чи іншого об'єкту міжнародно-правової охорони: цивільний об'єкт, майно чи самостійний об'єкт правової охорони довкілля. Наприклад, стаття 8 п. (iv) (b) Римського статуту Міжнародного кримінального суду [22] передбачає відповідальність за воєнний злочин, кваліфікує завдання масштабної, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю як воєнний злочин. Слід зазначити, що цей припис стосується також заподіяння шкоди цивільним об'єктам і має ширший об'єкт правової охорони. Також існує бачення можливості застосування статті 8 п. (ii) (b) Римського статуту Міжнародного кримінального суду [22] до нищення довкілля під час війни. Цією статтею передбачено відповідальність за воєнний злочин, який полягає в умисному спрямуванні нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, не є військовими цілями. Крім того, обговорюються можливості застосування статті 8 п. (iv) (a) Римського статуту Міжнародного кримінального суду [22] до нищення довкілля під час війни. Стаття передбачає відповідальність за воєнний злочин у вигляді широкомасштабного знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо. На жаль, ці статті складно застосовувати на практиці через відсутність єдиної позиції щодо віднесення довкілля до різних об'єктів міжнародно-правової охорони: цивільний об'єкт, майно, самостійний об'єкт правової охорони «довкілля». Сподіваємося, практика МКС дозволить дійти консенсусу щодо правового статусу довкілля в міжнародному праві.

Водночас, варто зазначити, що МКС жодного разу не притягнув до відповідальності за воєнні злочини, що мали наслідком завдання шкоди довкіллю. У свою чергу, інші існуючі міжнародні інституції, зокрема такі як Міжнародний Суд ООН, спеціальні комісії чи комітети ООН не наділені повноваженнями щодо притягнення фізичних осіб до міжнародно-правової відповідальності за вчинення воєнних злочинів, порушень норм міжнародного гуманітарного права, що створює певний правовий вакуум в цій частині.

Окрім того, практика демонструє відсутність у Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних органів правосуддя матеріально-технічних та професійних людських ресурсів для дослідження наслідків впливу вчинення міжнародних воєнних злочинів, порушення міжнародного гуманітарного права на довкілля в рамках досудового слідства. Адже для того, аби належно фіксувати факти впливу війни на довкілля необхідно діяти швидко та вчасно, залучати експертів (ботаніків, зоологів, біологів тощо), проводити лабораторні дослідження та експертизи. Зачасту ресурсів воюючої держави недостатньо для належної фіксації шкоди довкіллю. Сприяти залученню таких експертів та ресурсів могла б міжнародна співпраця.

Втім, процес розслідування справ про впливи війни на довкілля в Україні демонструє недостатність міжурядової співпраці, співпраці між урядами та міжнародними органами правосуддя в частині проведення дослідження наслідків впливу війни на довкілля, розслідування діянь, що полягають у завданні катастрофічної шкоди довкіллю. Аналогічна ситуація й із відсутністю дієвих інструментів притягнення фізичних осіб та держав до міжнародно-правової відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Поєднання міжнародних і національних механізмів правової відповідальності за шкоду довкіллю під час військових конфліктів уможлиблює формування комплексного підходу до подолання екологічних наслідків. Принцип «забруднювач платить», що закріплений у багатьох міжнародних угодах, вимагає від забруднювачів компенсації за шкоду, завдану навколишньому середовищу, незалежно від причин чи типу збитків. Важливість його реалізації полягає у стимулюванні екологічної відповідальності, що дозволяє зменшити вплив людської діяльності на природу та забезпечити стале майбутнє для наступних поколінь.

Висновки. Отже, проблема охорони довкілля під час збройних конфліктів є складною, оскільки не знайшла належного регулювання в міжнародному праві, багаторівневою, так як потребує її вирішення в глобальному, регіональному та локальному вимірах, комплексною – з позицій поєднання поточних і майбутніх наслідків нанесеної шкоди і актуальною

– з огляду на перманентність збройних конфліктів, їх динаміку та масштабність.

Тому міжнародно-правова відповідальність суб'єктів міжнародного права за спричинення шкоди довкіллю набуває, з огляду на глобальний рівень міжнародної екологічної безпеки, екзистенційного значення. Сучасне міжнародне право не гарантує належного захисту довкілля у період збройних конфліктів, проте лише шляхом прийняття імперативних норм, відхилення від яких не допускається, через визначення санкцій за їх порушення та встановлення юридичних механізмів відшкодування збитків, уможливить притягнення винних до відповідальності.

Необхідність дотримання Україною міжнародних актів, спрямованих на охорону довкілля під час воєнних дій, є маркером визнання нею верховенства міжнародного права за будь-яких обставин. Тому з метою дотримання норм національного законодавства та притягнення винних до юридичної відповідальності здійснюється фіксація порушень дії його норм та оцінка завданих довкіллю збитків.

Спільними зусиллями міжнародної спільноти та українських правотворців вдасться рухатися в руслі визнання екоциду міжнародним злочином. Водночас остаточне рішення – закріплення його в Римському статуті Міжнародного кримінального суду – ще попереду. Вважаємо, що доповнення Римського статуту новим видом міжнародного злочину заповнило б існуючу серйозну правову прогалину, яка б дозволила захистити «спільний дім людства».

Список використаних джерел:

1. Декларація конференції ООН з проблем охорони навколишнього середовища. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата звернення : 01.12.2024)
2. Всесвітня хартія природи. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/charter_for_nature.shtml (дата звернення : 01.12.2024)
3. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, прийнята на конференції ООН в Ріо-де-Жанейро 14 червня 1992 року. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 01.12.2024)
4. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU77K02U> (дата звернення: 01.12.2024)
5. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (дата звернення: 01.12.2024).
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 01.12.2024)
7. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 01.12.2024)
8. Охорона навколишнього середовища в період збройних конфліктів. URL : <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/028/46/img/nr002846.pdf> (дата звернення: 01.12.2024)
9. Проведення Міжнародного дня запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів. URL : <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n01/475/26/pdf/n0147526.pdf> (дата звернення: 01.12.2024)
10. Загальне і повне роззброєння. URL : <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/n96/760/65/img/n9676065.pdf> (дата звернення: 01.12.2024)
11. Захист довкілля в районах, уражених збройними конфліктами. URL : <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/k16/072/54/pdf/k1607254.pdf> (дата звернення: 10.12.2024)
12. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року. URL : https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d1_ru.pdf (дата звернення: 10.12.2024)
13. Сприяння здійсненню правового захисту і забезпеченню компенсації збитків у зв'язку з агресією проти України. URL : <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/693/60/pdf/n2269360.pdf> (дата звернення: 10.12.2024)

14. Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту. URL : https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/02/IHL-Guidelines_environment_ua.pdf (дата звернення: 10.12.2024)
15. Environmental impact of armed conflicts. Resolution 2477 (2023). URL : <https://pace.coe.int/en/files/31600/html> (дата звернення: 10.12.2024)
16. Environmental impact of armed conflicts. URL : https://pace.coe.int/en/files/31460/compendium?fbclid=IwAR1mlU6DcvXZ_hOu9EeIRQqUkCh3j9EK36e5IR5vsjMAnSZtFfLArc-sGcU (дата звернення: 17.12.2024)
17. Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 “Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 17.12.2024)
18. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 17.12.2024)
19. Ще один крок до розмінування деокупованих територій. Національний інститут стратегічних досліджень. Офіційний сайт. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/shche-odyn-krok-do-rozminuvannya-deokupovanykh-terytoriy> (дата звернення : 17.12.2024)
20. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів. Офіційний сайт. URL : <https://mepr.gov.ua/6-lystopada-u-shtab-kvartyr-i-oon-vidbuvsya-zahid-na-temu-bezpeka-dovkillya-v-umovah-vijny-i-zbrojnogo-konfliktu/> (дата звернення: 17.12.2024)
21. Українські парламентарі виступили на COP29 та закликали світ допомогти зупинити російський екоцид. Верховна Рада України. Офіційний сайт. URL : https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/255475.html (дата звернення : 17.12.2024)
22. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 17.12.2024)